

NATUURBEHEER ZONDER GRENZEN

I. Ledegen & M. Wiersma

Op de Vlaams – Nederlandse grens tussen Ossendrecht en Kalmthout ligt het grenspark De Zoom - Kalmthoutse Heide. Een oppervlakte van 3800 ha, ongeveer gelijkelijk verdeeld over Vlaanderen en Nederland. In het Nederlandse deel staan veel bossen, in het Vlaamse deel overheerst natte en droge heide op de Kalmthoutse Heide, het bekendste natuurgebied van Vlaanderen. Verspreid in het gebied liggen grotere en kleinere vennen. Het valt niet mee om gemeenschappelijk beheersmaatregelen uit te voeren. Maar eenmaal zo ver, kan het wel goede resultaten opleveren.

In het Grenspark bezitten, naast de bekende natuurbeheerders als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de afdeling natuur van de Vlaamse Gemeenschap zes particuliere eigenaren elk tussen de 80 en 600 hectare natuur. Daarnaast bezitten nog ruim 150 particulieren elk een oppervlakte van gemiddeld 1,5 hectare.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw was het de Benelux Economische Unie die de noodzaak én de mogelijkheden onderkende van grensoverschrijdend natuurbeheer. Vooral de verdroging speelde parten. Zo leed de Grote Meer, met zijn 100 ha het grootste ven van het Grenspark, net als de rest van het gebied al jaren aan ernstige verdroging. Niet zo vreemd als er op 3 plaatsen naast het gebied zo'n 20 miljoen m³ drinkwater wordt gewonnen, en het gebied (deels) ten behoeve van de landbouw sterk is/was ontwaterd.

Maar het is geen sinecure om met zoveel partijen en belangen een eenduidig beheer te voeren. Om maar eens wat voorbeelden te noemen: boscigenaren hebben belang bij enige opbrengst, een sterke dunning of omvorming naar loofhout. Vanuit het oogpunt van het waterbeheer, moet dan weer de verdamping van water beperkt worden. De grootste verdamping vindt namelijk plaats bij dicht naaldhout, dan bij naaldhout, vervolgens bij loofhout. De minste verdamping treffen we aan in niet beboste percelen. En als je het daar al over eens zou worden, dan komt de Boswet om de hoek kijken, die vraagt om compensatie. Om dan nog maar te zwijgen over de vraag of die compensatie ook mag in

het buitenland? Geen mens die het (nog) weet. Grensoverschrijdende begrazingengebieden lijken zo logisch. Totdat gele oorflappen of veterinaire maatregelen in het vizier komen of totdat een dierziekte de kop opsteekt.

Ook het waterbeheer lijkt wel eens een spel 'zwarte pieten'. Enerzijds tussen de Vlaamse en Nederlandse waterbedrijven, anderzijds tussen de hydrologen van de natuurbeheerders en die van de watermaatschappijen. Maar ook intern. De organisatiestructuren en takenpakketten aan weerszijden van de grens

sluiten niet geheel op elkaar aan. Het grenspark wil de aanpak aan weerszijde coördineren. Kortom, voordat we aan natuurbeheer toe zijn moeten er eerst tal van andere praktische problemen worden opgelost.

Desondanks is met vereende krachten een beleidsplan Beheer en inrichting geschreven, en uiteindelijk heeft het grenspark medio 2001 de definitieve status bereikt. In Nederland valt het Grenspark binnen de beleids categorie Nationaal Park. Een Bijzondere Commissie van Advies en Bijstand van de Benelux Unie (vergelijkbaar met een overlegorgaan Nationaal Park), bepaalt het beleid en wordt daarin bijgestaan door een Stuurgroep (Dagelijks bestuur) en drie werkgroepen. Een tweehoofdig management voert de dagelijkse werkzaamheden uit.

Broedvogels en het gevoerde beheer:

In het beheer- en inrichtingsplan vertrekt men vanuit de vaststelling, dat de typische vogels van het Grenspark deel uitmaken van de aanwezige biotopen. Door deze biotopen op een juiste manier te beheren, waardoor de leef-

De grote bonte specht (*Dendrocopos major*): kende een opvallende toename in de Kalmthoutse Heide door de grote hoeveelheid dood hout na de enorme branden. Foto: W. Pattijn.

omstandigheden van de vogels verbeterd, hoopt men dat ook de vogelstand zal toenemen. Toch gaat het niet altijd zoals verwacht. Soorten verdwijnen, andere nemen weer toe en de oorzaken zijn vaak moeilijk te vinden. Vast staat, dat er heel wat soorten uit het Grenspark als broedvogel in de loop der jaren zijn verdwenen. Zo verdwenen tussen 1951 en 1980 soorten als grauwe kiekendief (*Circus pygargus*), kemphaan (*Philomachus pugnax*), patrijs (*Perdix perdix*), zwarte stern (*Chlidonias niger*), gele kwikstaart (*Motacilla flava*), draaihals (*Jynx torquilla*) en klapekster (*Lanius excubitor*). Tussen 1981 en 1989 verdwenen verder korhoen (*Lyrurus tetrix*), grutto (*Limosa limosa*), tapuit (*Oenanthe oenanthe*, uitzonderlijk broedgeval in 1990), nachtegaal (*Luscinia megarhynchos*) en duinpieper (*Anthus campestris*). En ná 1990 verdween de geelgors (*Emberiza citrinella*) en de kokmeeuw (*Larus ridibundus*). Opvallend is wel, dat deze soorten ook

in de rest van Vlaanderen en Nederland achteruit zijn gegaan of als broedvogel zijn verdwenen. Conclusies zijn echter moeilijk te trekken: heeft het te maken met beheer, recreatiedruk, landbouw of met een algemene achteruitgang? Op het moment dat deze soorten verdwenen zijn uit het Grenspark werd er nog op geen enkele manier gericht aan monitoring gedaan, conclusies zijn dan ook moeilijk te trekken.

Gelukkig valt er ook heel wat positiefs te melden. Uit vergelijkingen tussen de bovenvermelde broedvogelstudies van de Kalmthoutse Heide (B), Kortenhoeff (NL) en Grote Meer (NL) blijkt, dat de meeste heide- en bosvogels het de laatste jaren 'goed doen'. Terwijl soorten als rietgors (*Emberiza schoeniclus*), veldleeuwerik (*Alauda arvensis*), graspieper (*Anthus pratensis*), boompieper (*Anthus trivialis*) en gekraagde roodstaart (*Phoenicurus phoenicurus*) het niet goed doen op Vlaams en Nederlands niveau (*recente gegevens broed-*

vogelatlas Vlaanderen en SOVON Nederland), blijken deze soorten wél, soms zelfs spectaculair, toe te nemen in het Grenspark. U kunt deze toename zien in onderstaande tabel. In deze tabel wordt een vergelijking gemaakt van een onderzoeksgebied van 708 ha op de Kalmthoutse Heide (B) dat zowel in 1979 als in 1999 op dezelfde manier geïnventariseerd werd en zodoende ook met elkaar vergeleken kon worden.

Opvallend is, dat er na 1990 geen soorten (met uitzondering van de geelgors) meer verdwenen zijn, maar dat er wel een toename is te zien van de typische vogels die in het Beleidsplan als doelsoorten staan aangegeven. Waarom doen deze vogels het zo goed in het Grenspark, terwijl ze in vele gebieden in de rest van Vlaanderen en Nederland toch achteruitgang boeken? Het is moeilijk om hier een juist en volledig antwoord op te geven. Toch durven we te stellen, dat het gevoerde beheer hier mede voor verantwoordelijk is. Zo wordt de heide langs Vlaamse en Nederlandse kant opgehouden door het kappen van jonge opslag. De begrazing met schapen, geiten en Gallowayrunderen langs Vlaamse kant draagt tevens bij tot de instandhouding van de open heideterreinen en gaat ten dele ook de vergrassing tegen. Het beheer van de bossen bleef langs Vlaamse kant de laatste jaren vooral beperkt tot nietsdoen waardoor het aandeel dood hout enorm toenam. Aan Nederlandse kant blijven houtproductie en -opbrengst meespelen. Toch zorgt men ervoor, dat het aandeel dood hout in deze bossen ook toeneemt door gericht enkele bomen te ringen. Door heide en bossen op deze manier te beheren, bevoordeelt men de soorten die gebonden zijn aan deze biotopen. Dat zou dus een mogelijke oorzaak kunnen zijn waarom de heide- en bosvogels de laatste jaren toenemen. Is beheer dan zo belangrijk voor het behoud van bepaalde vogelsoorten?

Hoe belangrijk is beheer dan wel?

We illustreren dit aan de hand van twee voorbeelden. Om te beginnen de kleine plevier (*Charadrius dubius*). Het is een pionierssoort, die graag broedt op kiezelbeddingen, grindgraverijen, kale

Broedvogels in 708 ha	1979	1999
TOEGENOMEN		
Blauwborst (<i>Luscinia svecica</i>)	0	14
Boomkruiper (<i>Certhia brachydactyla</i>)	5	8
Boomleeuwerik (<i>Lullula arborea</i>) (*)	9	44
Boompieper (<i>Anthus trivialis</i>)	67	111
Gekraagde Roodstaart (<i>Phoenicurus phoenicurus</i>)	27	49
Goudhaantje (<i>regulus regulus</i>)	1	9
Graspieper (<i>Anthus pratensis</i>)	0	75
Grote bonte specht (<i>Dendrocopus major</i>)	6	16
Grote Lijster (<i>Turdus viscivorus</i>)	0	5
Koolmees (<i>Parus major</i>)	11	28
Kuifmees (<i>Parus cristatus</i>)	14	23
Merel (<i>Turdus merula</i>)	15	33
Nachtzwaluw (<i>Caprimulgus europæus</i>) (*)	0	10
Pimpelmees (<i>Parus caeruleus</i>)	2	9
Rietgors (<i>Emberiza schoeniclus</i>)	2	18
Roodborsttapuit (<i>Saxicola torquata</i>)	14	39
Sprinkhaanzanger (<i>Locustella naevia</i>)	0	4
Tjif-tjaf (<i>Phylloscopus collybita</i>)	2	9
Veldleeuwerik (<i>Alauda arvensis</i>)	18	49
Vink (<i>Fringilla coelebs</i>)	27	112
Vlaamse Gaai (<i>Garrulus glandarius</i>)	0 (?)	8
Zwarte kraai (<i>Corvus corone</i>)	0 (?)	26
Zwartkop (<i>Sylvia atricapilla</i>)	1	3
AFGENOMEN		
Matkop (<i>Parus montanus</i>)	13	3
Witte kwikstaart (<i>Motacilla alba</i>)	15	5

Voor de vogelsoorten, die niet vermeld zijn, is er óf geen duidelijke toename of afname af te lezen, óf bestaan er te weinig gegevens om enige vergelijking te kunnen maken met het verleden.
 (*) Voor het behoud van deze soorten is de Kalmthoutse Heide aangewezen als EG-Vogelrichtlijngebied.

zandgronden en (recent) opgespoten terreinen. Deze soort werd tot 1952 regelmatig genoteerd als broedvogel van de Kalmthoutse Heide, maar later nooit meer. De reden hiervan kan gezocht worden in het in mindere mate aanwezig zijn van open zandterreinen. In 1999 zijn op tien plaatsen plagwerkzaamheden uitgevoerd om bepaalde pioniersplanten (zonnedauw, witte en bruine snavelbies, dop- en struikheide e.a.) te bevorderen. De totale geplagde oppervlakte bedraagt ongeveer 25 ha. En zie, niet alleen de pioniersplanten hebben er baat bij, maar wat niemand voor mogelijk had gehouden gebeurde in 2002. Een koppel kleine plevieren kwam met succes tot broeden op één van deze grotere plagplaatsen midden in het open heidegebied (grootte ongeveer 2 ha). Ook in 2003 werd een broedgeval gemeld.

In het tweede voorbeeld vergelijken we de broedvogelstand in Kortenhoeff van 1989 met die van 1999. Het beheer van Kortenhoeff is gericht op het herstel en het behoud van de aanwezige heideterreinen. Deze hadden de laatste jaren sterk te lijden aan verbossing. Om het gebied zijn open karakter terug te geven, werden IJslandse paarden en landgeiten ingezet. Aanwezig struweel en jonge opschietende bomen werden kort gehouden en het terrein kreeg weer een open karakter. En zie: het ging goed met soorten als boomleeuwerik (*Lullula arborea*), veldleeuwerik (*Alauda arvensis*), graspieper *Anthus pratensis*, scholekster (*Haematopus ostralegus*), Kievit (*Vanellus vanellus*) en wulp (*Numenius arquata*), zij profiteerden alle van deze beheersmaatregel. Maar aan elke medaille zit ook een keerzijde. Soorten die het juist moeten hebben van struweel en jong opschietend hout, zoals grasmus (*Sylvia communis*), zwartkop (*Sylvia atricapilla*), fitis (*Phylloscopus trochilus*) en tuinfluiter (*Sylvia borin*), zijn in aantal sterk achteruitgegaan of zelfs verdwenen in Kortenhoeff. Gelukkig werden voor deze soorten andere zones voorbehouden en kunnen we alleen maar hopen dat er een verschuiving opgetreden is. Uit deze twee voorbeelden blijkt dat het gerichte beheer wel degelijk van belang is, willen we onze broedvogels behouden. Hieruit zouden we kunnen concluderen dat alle problemen opgelost zijn en dat we vanaf nu alles in de hand

Nachtswaluw (Caprimulgus europaeus). Een verschuiving van Nederlandse populatie naar Vlaanderen: gebiedsdekkende inventarisatie werpt een ander licht op zaak. Foto: I. Ledegen.

kunnen houden door het voeren van de juiste beheersmaatregel. Ook dat zou weer te eenvoudig zijn. Bepaalde toevallige of ongewilde factoren kunnen ook van enorm belang zijn voor het voorkomen of verdwijnen van soorten. Langdurige droogte, langdurige neerslag, bosbranden, of een steeds maar groeiende recreatiedruk bijvoorbeeld kunnen de vogelstand flink beïnvloeden. Ook nu een voorbeeld, deze keer aan Nederlandse zijde. De Groote Meer herbergt één van de grootste populaties Geoorde Fuut (*Podiceps nigricollis*) van Nederland. Deze kwetsbare en bedreigde soort leeft van kleine organismen zoals muggen- en libellenlarven die ze opduikt uit het water. Toen in 1996 de Groote Meer volledig droogviel, zakte de populatie logischerwijze tot nul exemplaren. In topjaren, zoals de afgelopen vijf jaar, broedden hier echter wel veertig koppels. Zelfs met het juiste beheer kunnen tal van toevallige factoren zoals droogte, een invloed hebben. Pikant detail aan de historie van het droogvallen van de Groote Meer is, dat er in 1996 enkele koppels veldleeuwerik (*Alauda arvensis*) en zelfs een Kievit (*Vanellus vanellus*) tot broeden kwamen in deze grote open vlakte, die normaliter gevuld is met water.

En nu?

Zoals uit dit verhaal blijkt, is het moeilijk te zeggen of het nu goed of slecht gaat

met bepaalde vogelsoorten en of de toename/afname te wijten is aan toevallige invloeden dan wel aan beheersingrepen. En hoewel we toch een duidelijke positieve trend kunnen vaststellen bij heel wat typische heide- en bossoorten, moeten we ons wel realiseren, dat we over niet ál te veel inventarisatiegegevens beschikken. De beschikbare gegevens beslaan nooit het ganse Grenspark en bestaan niet in tijdsreeksen. Juist daarom heeft het Grenspark opdracht gegeven aan het studie bureau Aeolus om een monitoringplan te schrijven. Het doel is het volgen van de vogelsoorten die belangrijk zijn voor het Grenspark. Hiertoe behoren onder andere de boomleeuwerik, de nachtwaluw, de geoorde de fuut, wulp, en roodborsttapuit. Door deze gegevens te vergelijken met de genomen beheersmaatregelen en toevallige factoren, kunnen we binnen enkele jaren misschien een beter beeld vormen van de toestand van deze vogels. Misschien zult u denken: en de planten dan, de vlinders en de libellen? Geen nood, het studie bureau Aeolus heeft de opdracht gekregen om een volledig monitoringplan te schrijven; ook voor planten, vlinders, libellen, en amfibieën. We houden u op de hoogte.

I. Ledegen en M. Wiersma zijn respectievelijk medewerker en coördinator van het Grenspark de Zoom - Kalmthoutse Heide.